

مرکز جهانی علوم اسلامی
جمهوری اسلامی ایران - قم - ۱۳۵۸

مدرسه عالی فقه و معارف اسلامی

ترجمه کتاب سیری در نهج البلاغه شهید مطهری رحمه الله
علیه به زبان ترکی آذری

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
در رشته فقه و معارف اسلامی

گرایش: اخلاق اسلامی

نگارش: رامز مروت اف

استاد راهنما: حجة الاسلام و المسلمین جابر اکبرزاده

استاد مشاور: رضا حبیبی

تیر ۱۳۸۶

کتابخانه جامع مرکز جهانی علوم اسلامی
شماره ثبت: ۱۴۴۵
تاریخ ثبت:

□ مسئولیت مطالب مندرج در این پایان نامه ، به عهده نویسنده می باشد.

□ هرگونه استفاده از این پایان نامه با ذکر منبع ، بلاشکال است و نشر آن

در داخل کشور منوط به اخذ مجوز از مرکز جهانی علوم اسلامی است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقدیر و تشکر

من لم یشکر المنعم من المخلوقین لم یشکر الله عز و جل

شایسته است که مقتضای ادب اسلامی، و ارزشهای وجدانی و انسانی از تمام کسانی که ما را در تدوین این رساله کمک کردند، به خصوص استاد راهنما برادر ارجمند، حجت الاسلام والمسلمین جابر اکبرزاده که در این مسیر نهایت سعی و تلاش خود را مبذول داشتند، و با راهنماییهای عالمانه و بی دریغ خود، این حقیر را در تدوین پایان نامه یاری فرمودند، و استاد مشاور جناب مستطاب حجت الاسلام والمسلمین آقا رضا حبیبی که ایشان نیز در این راستا با ارایه مشورت، ما را در تدوین این رساله یاری فرمودند، و سایر کسانی که هم در حروفچینی و غلط گیری متن، به ما کمک کردند، تشکر و قدر دانی به عمل می آید.

اهداء

این تلاش نا قابل به پیشگاه اولین مظلوم عالم، خلیفه بلا فصل
وجانشین بر حق رسول خاتم صلی الله علیه وآله و سلم، امیر المؤمنین علی
ابن ابی طالب علیه السلام و همسر مظلومه اش ام الائمه دخت پیامبر
حضرت فاطمه زهراء سلام الله علیها اهداء می شود، امید که قبول افتد.

بسمه تعالی

چکیده مطلب

ترجمه کتاب «سیری در نهج البلاغه» استاد شهید مرتضی مطهری (ره) به تبع اصل کتاب و به ترتیب زیر، از مقدمه و هفت بخش تشکیل شده است.

❶ در مقدمه کتاب، نحوه آشنایی شهید مطهری (ره) با نهج البلاغه، یادی از استاد نهج البلاغه خود که در آن ابعاد شخصیتی، علمی و معنوی وی بررسی و سپس با عنوان «نهج البلاغه و جامعه امروز اسلامی» انگیزه تدوین کتاب بیان شده است.

❷ بخش اول: «کتاب شگفت». در آن محتوای کتاب نهج البلاغه از لحاظ کمیت، از این جهت که این کتاب تنها قسمتی از کلمات و فرمایشات مولی امیر المؤمنین علی علیه السلام می باشد، سپس در این بخش نهج البلاغه از لحاظ کیفی، از جهت ویژگی بلاغت، فصاحت و چند جانبه بودن کلمات، زیبایی، تأثیر و نفوذ، اعترافات مخالفان، محدود نبودن سخنان حضرت به زمان و مکان؛ بررسی شده است.

❸ بخش دوم: «الهیات و ما وراء الطبیعه». در آن مسائل مربوط به توحید و معرفت، الهیات و ما وراء الطبیعه مورد توجه قرار گرفته است. با تنوع این مباحث در نهج البلاغه که قسمتی از آنها از نوع مطالعه در مخلوقات و حکمت الهی می باشد ولی بیشتر بحثهای آن در باره توحید، بحثهای عقلی و فلسفی است. سپس در این بخش ارزش تعقلات فلسفی در مسائل ما وراء الطبیعه، مقایسه و داوری نهج البلاغه با سایر مکتبهای فکری طرح شده است.

❹ بخش سوم: «سلوک و عبادت». در آن عبادت از نظر اسلام، تلقی افراد از عبادت و درجات آن، عبادت از دیدگاه نهج البلاغه و ترسیم چهره عبادت و عباد در نهج البلاغه بیان شده است.

❺ بخش چهارم: «حکومت و عدالت». در آن اینکه مولی امیر المؤمنین علی علیه السلام حساسیت خاص نسبت به مسئله حکومت و عدالت، اهمیت و ارزش فراوانی برای آنها قائل است، بررسی شده است. سپس در این بخش وظیفه توده مردم و نحوه برخورد با این مقوله، تأثیر اعتراف از طرف حکومت به حقوق مردم، نارسایی مفاهیم کلیسایی از نظر حقوق سیاسی، منطق نهج البلاغه در باب حق و عدالت، حکمران امانتدار است نه مالک؛ مورد بررسی قرار گرفته است.

❻ بخش پنجم: «اهل بیت و خلافت». در آن سه مسئله اساسی، احقیت و اولویت اهل بیت علیهم السلام، انتقاد از خلفاء و سکوت تلخ، مدارای حضرت علی علیه السلام و فلسفه آن، مطرح شده است.

● بخش ششم: «موعظه و حکمت». در آن مواظظ کتاب نهج البلاغه که بزرگترین بخش، تقریباً نیمی از آن را این بخش تشکیل می دهد. در این بخش مقایسه، عناصر موعظه ای نهج البلاغه ماننده تقوا، زهد و پارسایی مورد بررسی قرار گرفته است. سپس در این بخش با اهداف و ابعاد مختلف زهد آشنا می شویم.

● بخش هفتم با عنوان «دنیا و دنیاپرستی». در این بخش پایانی نقطه مقابل زهد، یعنی دنیا پرستی که سخت نفی گردیده است، نظر نهج البلاغه در مورد ترک دنیا، نوع رابطه انسان با جهان، ارزش دنیا از نظر قرآن و نهج البلاغه، وابستگیها و آزادگیها، خود زیانی و خود فراموشی و چند نکات در رابطه با تضاد دنیا و آخرت، تابع گرایی و متبوع گرایی بیان شده است.

■ در نگاه کلی اگر بخواهیم سیر ارتباط فصول کتاب که استاد شهید (ره) از آن بخش و بخشها تعبیر فرمودند، و چرا از این فصل (بخش) به دیگری منتقل می شود؟، این مسئله را مورد ارزیابی قرار دهیم؛ باید گفت که محتوای کتاب مذکور از لحاظ ساختاری از سه قسمت تشکیل یافته است:

۱- انگیزه تدوین و ضرورت آن؛

۲- معرفی کتاب نهج البلاغه، جایگاه و اهمیت آن؛

۳- بررسی محتوای کتاب نهج البلاغه از لحاظ اصول و ارکان دین و مسائل مربوط به آن.

● موارد مربوط به قسمت اول در مقدمه کتاب آورده شده است.

● موارد مربوط به قسمت دوم در بخش اول آورده شده است.

● موارد مربوط به قسمت سوم به ترتیب در بخشهای دوم تا بخش هفتم آورده شده است که در بخش دوم، اولین رکن دین، توحید با عنوان «الهیات و ما وراء الطبیعه» سپس در بخش سوم مسائل مربوط به توحید با عنوان «سلوک و عبادت» بررسی شده است. در بخش چهارم مسائل مربوط به رکن دوم دین، عدل و ارزش عدالت، وظایف متقابل مردم و حکومت می باشد که با عنوان «حکومت و عدالت» در همان بخش بررسی شده است. در بخش پنجم مسائل مربوط به امامت که یکی از ارکان دین می باشد، با عنوان «اهل بیت و خلافت»، بررسی شده است. در بخش ششم با عنوان «موعظه و حکمت» که بخش اعظم کتاب نهج البلاغه را تشکیل می دهد، بعد از بررسی کردن چند تا عنصر تشکیل دهنده موعظه سپس با پرداختن به یکی از آنها که مسئله زهد و پارسایی می باشد، در واقع این بخش مقدمه و آمادگی برای بخش هفتم قرار گرفته است؛ به این معنی که درست است که بخش ششم در مورد زهد بحث می کند ولی در جای خودش وقتی که هدف زهد گفته شود روشن کننده مفهوم دینی پرستی که در بخش هفتم آمده است، نیز هست زیرا زهد نقطه مقابل دنیا پرستی می باشد.

MÜNDƏRİCAT

MÜNDƏRİCAT	1
Şəhid Ayətullah Murtəza Mütəhhəri	1
MÜQƏDDİMƏ	1
<i>Bağışlayan və mehriban Allahın adı ilə</i>	1
Mənim «Nəhcül-bəlağə» ilə tanışlığım	1
Müəllimdən bir xatirə	2
Nəhcül-bəlağə və hazırkı islam cəmiyyəti	4
BİRİNCİ HİSSƏ	7
HEYRƏTƏNGİZ KİTAB	7
<i>Bu nəfis toplu</i>	8
Seyid Rəzi və «Nəhcül-bəlağə»	8
İki üstünlük	9
Gözəllik	10
Təsir və nüfuz	10
E`tiraflar	11
Bu əsrin güzgüsündə	14
İKİNCİ BÖLMƏ	15
İLƏHİYYAT VƏ TƏBİƏTİN FÖVQÜNDƏ DAYANAN MƏSƏLƏLƏR	15
<i>Tovhid və mərifət</i>	16
Acı e`tiraf	17
Şiə əqli	18
<i>Təbiətin fəvqündə dayanan məsələlər barəsində fəlsəfi təfəkkürün dəyəri</i>	21
Allahın ayə və nişanələrində tədqiqat aparmağın dəyəri	24
Sırf əqli məsələlər	24
<i>Allahın zat və sifətləri</i>	28
Allah-Taalanın zati	28
Allah-Taalanın vəhdəti ədəd qəbilindən olan vəhdət deyildir	29
Haqqın əvvəl (ilkinlik) və axır (son), zahir və batinliyi	31
<i>Müqayisə və mühakimə</i>	34
Nəhcül-bəlağə və kəlam təfəkkürləri	34
Nəhcül-bəlağə və fəlsəfi təfəkkürlər	35
Nəhcül-bəlağə və qərbin fəlsəfi təfəkkürləri	37
ÜÇÜNCÜ BÖLMƏ	39
SEYRİ-SÜLÜK VƏ İBADƏT	39
<i>İslamda ibadət</i>	40
İbadətin dərəcələri	40
Nəhcül-bəlağənin ibadət barəsindəki nəzəri	41
Azadlıq sevənlərin ibadəti	42
Haqqın yad edilməsi	42
Halətlər və məqamlar	43
İlahi şəxsiyyətlərin gecəsi	44

<i>Nəhcül-bəlağədə ibadət və abidlərin simasının bəyan edilməsi</i>	45
Gecəni ibadətlə keçirənlər.....	45
Qəlbi vəridatlar.....	46
Günahların yuyulması.....	47
Əxlaqi müalicə.....	48
Üns və ləzzət.....	48
DÖRDÜNCÜ BÖLMƏ	51
HÖKUMƏT VƏ ƏDALƏT	51
<i>Nəhcül-bəlağədə hökumət məsələsi</i>	52
Dəyər və e`tibar.....	52
Ədalətin dəyəri.....	55
Ədalətsizlik səhnələrinə e`tinəsiz yanaşib tamaşaçı rolunu oynamaq olmaz.....	58
Ədalət məsləhətə fəda edilməməlidir.....	59
<i>Camaatın hüququna e`tiraf</i>	60
Kilsə və hakimiyyət haqqı məsələsi.....	60
Nəhcül-bəlağənin məntiqi.....	62
<i>Hökmrən Malik Deyil, Əmanətdardır</i>	64
BEŞİNCİ BÖLMƏ	69
ƏHLİ BEYT VƏ XİLAFƏT	69
<i>Üç əsas məsələ</i>	70
Əhli-Beytin yüksək məqamı.....	70
<i>Daha layiq və üstün olmaq</i>	74
Nəss və vəsiyyət.....	74
Ləyaqət və fəzilət.....	77
Qohumluq və nəşəb.....	77
<i>Xəlifələrin tənqid olunması</i>	80
Əbu Bəkr.....	80
Ömər.....	82
<i>Osman</i>	85
Osmanın qətlinə Müaviyənin məharətli planları.....	85
<i>Acı sükut</i>	91
İslami birlik.....	92
İki üstün imtiyaz.....	94
ALTINCI BÖLMƏ	97
MOİZƏ VƏ HİKMƏT	97
<i>Misilsiz moizələr</i>	98
Sair moizələrlə müqayisə.....	98
Moizə və hikmət.....	99
Moizə və xitabə.....	100
<i>Nəhcül-bəlağənin ən əsas bölmələri</i>	102
Nəhcül-bəlağənin moizələrini təşkil edən ünsürlər.....	102
Əlinin (əleyhissalam) məntiqi ilə tanış olaq.....	102
Təqva.....	103
<i>Təqva məhdudiyət deyil toxunulmazlıqdır</i>	106
Təqva toxunulmazlıqdır.....	106
Qarşılıqlı öhdəçilik.....	107
<i>Zahidlik (dünyaya məftun olmamaq)</i>	108
<i>İslami zöhd və məsihi rəhbaniyyəti (rahiblik yolu)</i>	110

İki sual	110
İslami zöhdün üç əsası	112
<i>Zahid və rahib</i>	113
Zöhd və isar (öz haqqından keçmə)	113
Həmrəylik	115
<i>Zöhd və azadlıq</i>	117
<i>Zöhd və mə'nəviyyət</i>	121
Zöhd, eşq, pərəstiş	121
Dünya və Axirətin təzadı (zidiyyəti)	123
<i>Zöhd: Az istifadə ilə çoxə yetişmək</i>	125
YEDDİNCİ BÖLMƏ	129
DÜNYA VƏ DÜNYAPƏRƏSTLİK	129
«Nəhcül-bəlağə» və tərki-dünya	130
Qənimətlərin yaratdığı təhlükələr	130
Ne'mət məstliyi	131
Əmirəl-Mö'minin (əleyhissalam) sözünün ümumi siması	132
Hər məktəbin özünəməxsus dili	132
Məzəmmətlənən dünya	133
<i>İnsan və Dünyanın bir-biri ilə rəbitəsi</i>	134
İslam məntiqi	134
<i>Qur'an və «Nəhcül-bəlağə» baxımından «dünya»nın dəyəri</i>	139
<i>Asılılıqlar və azadlıqlar</i>	144
Ekzistensializmin məntiqi	147
Təkamül öz-özlüyün əldən vermək deməkdir?	147
<i>Özünə zərər vurmaq və özünü unutmaq</i>	149
Özünü və Allahı tapmaq	151
Özünü yenidən tapmaqda ibadətin rolu	154
<i>Bir neçə nüktə</i>	154
Dünya və Axirətin təzadı	155
Təbə edən və təbə olunana üz tutmaq	155
Elə ol ki həmişə yaşayacaqsan və elə ol ki sabah oləcəysən	156
İstifadə olunan ədəbiyyat	160

**NƏHCÜL-BƏLAĞƏ
SEYRİNDƏ**

**Şəhid Ayətullah Murtəza
Mütəhhəri**

MÜQƏDDİMƏ

Bağışlayan və mehriban Allahın adı ilə

Asimana nərdivandır bu kəlam,

نردبان آسمان است این کلام

Ondan qalxan dama gələr.

هر که از آن بر رود آید به بام

Asimanin damına yox,

نی به بام چرخ کان اخضر بود

Fələkdən də uca dama gələr.

بل به بامی کز فلک برتر بود

Mənim «Nəhcül-bəlağə» ilə tanışlığım

Ola bilsin qarşılaşmış olasınız və ya qarşılaşmamış olsanız belə demək istədiyimi zəhminizdə canlandırma bilərsiniz. Uzun illər boyu bir məhəllədə yaşayan adamı heç olmasa gün ərzində bir dəfə görüb, adət üzrə salam-əleyk edib, ötüb keçirsiniz. Günlər aylar bu minvalla davam edir...

Təsadüf üzündən onunla bir neçə dəfə həmsöhbət olub fikirləri, düşüncə tərzini, hiss və duyğuları ilə tanış olursunuz. Heç vaxt onu olduğu kimi fikirləşmədiyiniz, heç olmasa güman etmədiyinizi nəhayət həddə hiss edərək təəccüblənirsiniz.

Bundan sonra onun çöhrəsi nəzərinizdə dəyişib başqa bir şəkildə görsənir. Qəlbınızda ona qarşı dərinlik, məna və hörmət tapılır. Şəxsiyyəti bilinmədən əzəmlənir, elə bil uzun illər tanıdığınız insan deyil, yeni bir dünya kəşf etmişsiniz.

Mənim «Nəhcül-bəlağə» ilə tanışlığım bu qəbildən idi! Uşaqlıqdan «Nəhcül-bəlağə» adı ilə tanış idim. Mərhum atamın (Allah onun məqamını uca etsin!) kitabları arasından «onu» tanıyırdım.

Sonralar uzun illər boyu elmi-dini təhsil ilə məşğul oldum. Ərəb dilçiliyini Müqəddəs Məşhəd şəhərinin «Elmi hövzəsində»¹ başlayıb, Qum şəhərinin «Elmi hövzəsində» başa çatdırdım.

İstilah olaraq «Sütuh» deyilən dərsləri qurtarmağıma az qalırdı. Tamam bu müddət ərzində Qur`andan sonra adı daha çox çəkilən kitab «Nəhcül-bəlağə» kitabı idi.

«Nəhcül-bəlağə» kitabının zöhd bərsində olan xütbələrindən bir neçəsini minbər əhlindən dəfələrlə eşitdiyimə görə demək olar ki hifz etmişdim.

Yeri gəlmişkən e'tiraf etməliyəm ki, başqa tələbələr, «yol yoldaşlarım» kimi «Nəhcül-bəlağə» aləminə biganə idim. Onunla yad adamlar kimi rəftar edib ötüb keçirdim. Nəhayət 1325-ci şəmsi ilin (1946-cı miladi ili) yay aylarında, beş il Qum şəhərində qaldıqdan sonra yayın istisindən baş götürüb qaçmaq üçün İsfahan şəhərinə üz tutdum.

Kiçik təsadüf üzündən «Nəhcül-bəlağə» kitabından xəbərdar olan bir adamla tanış oldum. O «əlimdən» tutub azacıq olsa da məni «Nəhcül-bəlağə» dünyası ilə tanış etdi. Elə o zaman tamam vücudum ilə bu kitabı tanımadığımı dərk etdim. Sonralar dönə-

¹ Dini təhsil mərkəzi.

dönə arzum bu oldu ki kaş yenə belə bir adam tapılıb məni «Qur'an» dünyası ilə də tanış edərdi.

Bu hadisədən sonra «Nəhcül-bəlağə»nin çöhrəsi nəzərimdə dəyişdi. Ona bağlanaraq sevdim. Elə bil uşaqlıqda tanıdığım kitab yox, başqa bir kitabdır. Təzə dünya kəşf etdiyimi hiss etdim.

Misirin keçmiş müftisi olan Şeyx Məhəmməd Əbdə «Nəhcül-bəlağə»ni qısa bir şərh ilə çap edərək, ilk dəfə onu Misir camaatına tanıtdırdı. Vətəndən uzaqda bu kitabı mütalie edəne qədər, onu əsla tanımadığını iddia edirmiş. O çox heyrətlənir, qiymətli xəzinə tapdığını hiss edir. Elə o vaxt kitabı çap edib ümum ərəb camaatına tanıtdırmağı ciddi surətdə qəsd edir.

Sünni aliminin «Nəhcül-bəlağə»yə biganə olması heçdə təəccüblü deyil, «Nəhcül-bəlağə»nin öz diyarında, Əli (əleyhissalam) şiələri arasında, onların elmi hövzələrində, Həzrət Əlinin (əleyhissalam) özü kimi qərib və kimsəsiz olması daha çox təəccüb doğurur.

Bu kitabın içindəkiləri və yaxud bir şəxsin istəkləri, duyumları, fikirləri hər hansı bir cəmiyyətin dünyə görüşü ilə uyğun olmazsa, bu kitab və yaxud o şəxs həqiqətdə hər ikisinin adı hörmət və əzəmətlə yad olunmasına baxmayaraq tənha, kimsəsiz və biganə qalması çox aydın bir məsələdir.

Biz tələbələr «Nəhcül-bəlağə»yə biganə olduğumuzu, özümüz üçün yaratdığımız «mə'nəvi dünyanın» bu kitabın «mə'nəvi dünyasından» fərqli olmasını etiraf etməliyik.

Müəllimdən bir xatirə

Məni ilk dəfə olaraq «Nəhcül-bəlağə» ilə tanış edən o əzəmətli insan, hüzurunu dərk etməyi heç bir şeylə əvəz etməyəcəyim, qiymətli ömrümün səmərəsi bildiyim, gecə gündüz xatirəsi nəzərimdə canlanan şəxs barədə kitabın müqəddiməsində onu xatırlamayıb, ad çəkməyib yaxşılığına danışmasam təəssüf doğurardı.

Özümə cür'ət verib deyirəm, o həqiqətən «rəbbani», ilahi bir alim idi. Amma cür'ətim çatmır deyəm: Mən «Mütəəllimun alə səbilin-nəcah»¹ olmuşam!

Xatirəmdədir hər dəfə onunla qarşılaşarkən Sə'dinin bu şe'ri zehnimdə canlanır:

عابد و زاهد و صوفی همه طفلان رهند   مرد اگر هست به جز «عالم ربانی» نیست

Zahid, abid rəhdə² tifildirlər³   Mərd əgər varsa o da alimi-rəbbanidir.

¹ Nəhcül-bəlağə, Hikmət 147.

يَا كُمْيَلُ بْنُ زِيَادٍ... النَّاسُ ثَلَاثَةٌ: فَعَالِمٌ رَبَّانِيٌّ، وَمُتَعَلِّمٌ عَلَى سَبِيلِ نَجَاةٍ، وَهَمَّجٌ رَعَاغٌ، أَتْبَاعُ كُلِّ نَاعِقٍ (صَانِعٍ)، يَمِيلُونَ مَعَ كُلِّ رِيحٍ، لَمْ يَسْتَضِيئُوا بِنُورِ الْعِلْمِ، وَلَمْ يَلْجَأُوا إِلَى رُكْنٍ وَثِيقٍ...

«Ey Kumeyl İbni Ziyad!... İnsanlar üç dəstədirlər:

Rəbbani (ilahi) alim,

Nicat yolunda elm (ilahi) öyrənənlər,

Hər bir səsə üz tutan, əsən küləyə meyl edən, elm nuru ilə işıqlanmayan, möhkəm sütuna pənah aparmayan alçaq «hünülər...»

² Rəh (ره) fars kəlməsi olub yol mənasındadır, ərəbcə təriq (طريق) deyilir. «Rəh» ürfan elmində istilah (termin) olaraq İlahi mərasim və hökmlər mənası daşıyır.

³ Uşaq, təcrübəsiz.

O fəqih¹, həkim², ədib³ və təbib⁴ idi. Fiqh, fəlsəfə, ərəb və fars ədəbiyyatını, qədim tibbi kamil bilirdi. Bəzi sahələrdə yüksək dərəcəli mütəxəssis kimi tanınmışdı. Hal hazırda dərslərini verə biləcək tapılmayan, İbni Sinanın «Qanun» kitabının dərslərini deyirdi. Elmi hövzənin alimləri də onun dərslərində iştirak edirdilər. Onu hər hansı müəyyən bir dərslərin tədrisi ilə bağlamaq mümkün deyildir. Qeyd və bağlılıq hər hansı şəkildə olursa olsun onun ruhiyyəsi ilə uzlaşmırdı. Tənha dərin duyğularla deyəcəyi dərslər «Nəhcül-bəlağə» idi.

«Nəhcül-bəlağə» ona mənəvi hal verərək, qanadlarına alıb bizim doğru-dürüst dərk etmədiyimiz aləmlərdə seyr etdirirdi.

O «Nəhcül-bəlağə» ilə yaşayır, «Nəhcül-bəlağə» ilə də nəfəs alırdı. Nəbzi onunla vurur və qəlbi onunla döyünürdü. Bu kitabın cümlələri dilindən düşməz, onlara istinad edərdi. Əksər hallarda «Nəhcül-bəlağə»nin kəlamları onun dilində ağ saqqalını isladacaq göz yaşları ilə birlikdə cari olurdu. Bizim üçün onun kitab üzərində fikirləşərkən hamını unutması görməli və ibrətamiz mənərə idi. Qəlb sözünü qəlb sahibindən eşitməyin ayrı təsir və cazibəsi var idi. O «gəlib-gedən» saleh bəndələrdən bir nümunə idi. Həzrət Əlinin (əleyhissalam) kəlamları onun haqqında öz əksini tapırdı:

«... لَوْ لَا الْأَجَلُ الَّذِي كَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ لَمْ تَسْتَقِرَّ أَرْوَاحُهُمْ فِي أَجْسَادِهِمْ طَرْفَةَ عَيْنٍ، شَوْقًا إِلَى الثَّوَابِ، وَخَوْفًا مِنَ الْعِقَابِ، عَظُمَ الْخَالِقُ فِي أَنْفُسِهِمْ فَصَغُرَ مَا دُونَهُ فِي أَعْيُنِهِمْ...»⁵

Tədqiqatçı ədib, ilahi filosof, əzəmətli fəqih, hörmətli təbib, rəbbani alim rəhmətlik ağa Hacı Mirzə Əliəğa Şirazi İsfahani (Qəddəsəl-lahu sirrəh) həqiqətən haqq adamı idi. Mənəm-mənəmlikdən üzülüb haqqa qovuşmuş idi. O elmi dərəcələri, ictimai şəxsiyyəti ilə belə cəmiyyətin hidayətini özünə vəzifə bilərək Həzrət Əba Əbdillahlil-Hüseynə (əleyhissalam) olan sızılıtlı məhəbbətinə görə minbərə çıxıb camaatı moizə edərdi. Candan gələn moizə və öyüd-nəsihətlər istər-istəməz ürəyə yatırdı. Quma gəldikdə şəhərin yüksək dərəcəli alimləri israr edərək minbərə çıxıb moizə etməyini istəyirdilər, minbəri söhbət yox mənəvi bir hal idi.

Məsciddə camaata pişnamaz durmaqdan pəhriz edirdi. Ötən illərin biri mübarək ramazan ayında israr edərək onu bu ayın camaat namazını Sədr mədrəsəsində qılmağa məcbur etdilər. Ardıcıl gəlməməklə müəyyən saat təyini qəbul etməməklə belə camaat görünməmiş tərzdə ona iqtida etmək üçün yığışırdılar. Ətrafda qılınan camaat namazında iştirak edənlərin sayının azalması ilə əlaqədar öz camaat namazını davam etməməyini eşitmişdim.

Bildim qədər deyə bilərəm ki, Qum Elmi Hövzəsində onu sevrək hörmət etdikləri kimi İsfahan camaatı da onu hamılıqla tanıyır, dərin sevgi bəsləyirdilər. Quma gələrkən alimlər şövqlə onun ziyarətinə tələsərdilər. O başqa qeyd və bağlılıqdan azad olduğu kimi mürid⁶ və murad⁷ qeyd və bağlılığından da azad idi (rəhmətullahi ələyh

¹ Müsəlman hüququ olan fiqhın bilicisi, şəriət hökmlərinin tətbiqi ilə məşğul olan din alimi.

² Hikmət sahibi, filosof.

³ Ərəb ədəbiyyatı və qrammatikasına alim olan kəs.

⁴ Qədim xalq təbabəti və tibbini bilən.

⁵ Nəhcül-bəlağə, xütbə 193.

⁶ Mürid: təriqət şeyxindən üsul və mərasimləri öyrənən adam, şagird

⁷ Murad: Təriqət böyüyü.

rəhmətən vəsiətən və həşərəhullahu məa ovliyahih)¹. Mən onun bütün Nəhcül-bəlağə dünyasından xəbərdar olduğunu, bütün Nəhcül-bəlağə torpaqlarını fəth etdiyini iddia etmirəm. O Nəhcül-bəlağə dünyalarının bə'zində mütəxəssis idi. Mütəxəssis olduğu sahəni özündə mütəhəqqiq etmişdi. Yə'ni «Nəhcül-bəlağə»nin o sahəsinə özündə canlandırmışdı. «Nəhcül-bəlağə»nin çeşidli dünyaları vardır: Təqva və zöhd dünyası, ibadət və ürfan dünyası, hikmət və fəlsəfə dünyası, öyüd və nəsihət dünyası, gələcəkdə baş verəcək hadisələrdən xəbər vermə dünyası, siyasət və ictimai məs'uliyət dünyası, şücaət və qəhrəmanlıq dünyası... Bunların hamısının bir adamda olması gözlənilmir. O, bu böyük okeanın bir hissəsini seyr edərək bə'zi bölümlərini əhatə etmişdi.

Nəhcül-bəlağə və hazırkı islam cəmiyyəti

Nəhcül-bəlağə dünyası ilə tənha mən və mənim kimilər biganə olmamışdır. İslam cəmiyyəti də bu kitabı tanımamışdır. Tanıyanların mə'lumatı onun kəlamlarının tərcümə və izahatı həddindən təcavüz etmirdi. «Nəhcül-bəlağə»nin ruhu hamıya gizli idi. Son günlərdə islam dünyası «Nəhcül-bəlağə»ni kəşf etməyə başlamışdır. Başqa bir sözlə desək Nəhcül-bəlağə islam dünyasını fəth etməkdədir.

Heyrət içində qalmağa səbəb olacaq məsələ, istər İran kimi şiə ölkəsi, istərsə də ərəb ölkələri olmuş ola Nəhcül-bəlağə kitabının bə'zi bölümlərini ilk dəfə olaraq Allahsızlar və ya Allahı tanıyan, müsəlman olmayanlar kəşf edərkən ümum müsəlman kütlələrinin istifadəsinə vermişlər.

Əlbəttə onların bir çoxunun və ya hamısının bu işdən hədəfi həzrət Əli (əleyhissalam) və «Nəhcül-bəlağə»sindən istifadə edərək bir sıra ictimai iddialarına haqq qazandıraraq nüfuzlarını artırmaq istəyirdilər. Lakin onlar əks nəticə ilə üzləşdilər. Çünki ümum müsəlmanlar ilk dəfə olaraq başqalarının bərlə-bəzəkli sözlərinin yeni olmadığını, onlardan daha da yaxşısının «Nəhcül-bəlağə»də həzrət Əlinin (əleyhissalam) mə'nəvi simasında Salman, Əbuzər və Əmmar kimi o həzrətin tərbiyə etdiyi insanların həyatında olduğunu bildilər. Bu məsələ imam Əli (əleyhissalam) və Nəhcül-bəlağənin onlara haqq qazandırması yerinə məğlubiyətləri ilə nəticələndi. Hər halda bu hadisədən qabaq çoxlarımızın bilgisinin bir neçə zöhd və moizə xütbəsindən təcavüz etmədiyini e'tiraf etməliyik. Mövla Əlinin (əleyhissalam) Malik Əjdər Nəxəiyə yazdığı inci kimi qiymətli olan əhdnaməsini nə tanıyan və nə də diqqət edən var idi.

Kitabın birinci və ikinci fəslində deyildiyi kimi Nəhcül-bəlağə min il öncə mərhum Seyid Rəzi tərəfindən həzrət Əlinin (əleyhissalam) xütbələr, vəsiyyətlər, dualar, məktublar və qısa hikmətli kəlamlarından seçilmiş bir toplusudur². Mövla Əlinin (əleyhissalam) kəlamları nə Seyid Rəzinin toplusuna ixtisaslaşır nə də ki, həzrətin kəlamlarının toplanması ona.

Hazırda «Nəhcül-bəlağə» barədə qarşıda iki lazımlı iş vardır:

Biri, islam cəmiyyətinin ciddi ehtiyacı olduğu, «Nəhcül-bəlağə»də müzakirə olunan Həzrət Əlinin (əleyhissalam) məktəbi müxtəlif və növbənöv məsələlərdə dəqiq surətdə aydınlaşsın deyənə «Nəhcül-bəlağə»nin məzmununda dərinə fikirləşmə və öy-

¹ Allah geniş rəhməti ilə ona rəhmət etsin və onu övliyalı ilə həşr etsin

² Seyid Rəzidən yüz il qabaq yaşayan Məs'udi, «Murucuz-zəhəb» adlı əsərinin ikinci cildində belə söyləyir: «Hal-hazırda xalqın əlində həzrət Əlidən (əleyhissalam) 480-dən bir az artıq xütbələr vardır». Belə ki, Seyid Rəzinin topladığı xütbələrin sayı 239-dur. Yə'ni Məs'udin dediği ədədin yarısından da az

rənmək; o birisi isə onun sənəd və qaynaqlarında tədqiq etməkdir. Xoşbəxtlikdən islam cəmiyyətinin hər tərəfində fəzil və elmi şəxslərin bu iki mühüm işi yerinə yetirməklə məşğul olduqlarını eşidirik.

Bu kitabda gəlmiş olan hər bir şey 1351-52-ci (1972-73. miladi illəri) hicri şəmsi illərində dəyərli «Məktəbə Eslam» jurnalında ardıcıl silsilə şəklində nəşr olmuş məqalələr toplusudur. Hazırda isə kitab şəklində əziz oxuculara təqdim edilir. Əvvəllər «İrşad¹» hüseyniyyəsinin İslam müəssisəsində beş iclasda bu mövzuda mühazirə etmişdim. Bundan sonra daha çox təfəsilatla ardıcıl silsilə məqalələr surətində nəşr etməyə maraqlı oldum.

Əvvəldən ona «Nəhcül-bəlağə seyrində» adını verəndən gördüyüm işin bir seyr və gəzintidən başqa bir adı olmayacağına diqqətli idim. Heç vaxt bu azacıq çalışmanı «tədqiq» adlandırmaq olmaz. Tədqiq etməyə nə vaxt və nə də fürsət, nə də özümü bu işə layiq bilirəm. Əlavə olaraq Həzrət Əlinin (əleyhissalam) məktəbini tanımaq, «Nəhcül-bəlağə»nin məzmununda dərin və dəqiq tədqiqat və həmçinin onun sənəd və qaynaqlarında tədqiq etmək tək adamın yox dəstənin işidir. Lakin «Ma la yudrəku kulluh, la yutrəku kulluh²»-a uyğun olaraq, «kiçik işlər böyük işlərə yol açar» hökmünə əsasən öz seyr və gəzintimə başladım. Təəssüflər olsun həmin seyr də sona çatmadı. Bu seyr üçün hazırladığım proqram ki, kitabın üçüncü bölməsində xatırladıldı, çoxlu çətinliklər səbəbinə tamamlanmadı. Bu seyrə yenidən məşğul olmağa müvəffəq olacağımı bilmirəm, amma çox istərdim.

Qəlhək, 25 Dey ayı, 1353 hicri şəmsi ili
3 Məhərrəmül-həram 1395 hicri qəməri ili
Murtəza Mütəhhəri

---

¹ Mədəniyyət nazirliyi.

² «مَا لَا يُدْرِكُ كَلِمَةً لَا يُتْرَكُ كَلِمَةً», əqli-fəlsəfi qaydadır, tərcüməsi: «Hamılıqla dərk edilməyən hamılıqla tərk edilməz».

BİRİNCİ HISSƏ

HEYRƏTƏNGİZ KİTAB

Bu nəfis toplu

Seyid Razi və «Nəhcül-bəlağə»

İki üstünlük

Fəsaḫət və gözəllik

Tutumluluq (əhatəlik)

Başqalarının etirafları

«Nəhcül-bəlağə» bizim əsrin güzgüsündə

Şah əsərlər

Əli (əleyhissalam) müxtəlif sahələrdə

«Nəhcül-bəlağə» məbhaslərinə ümumi baxış

Bu nəfis toplu...

Hal-hazırda qarşınızda olan, ruzigarın köhnəltməkdən aciz olduğu, zamanın ötməsi onda daha yeni və aydın fikirlərin aşkar olunması, ardıcıl olaraq onun əhəmiyyətini artıracaq «Nəhcül-bəlağə» adlı bu nəfis və gözəl toplu müttəqilərin¹ ağası Əlinin (əleyhissalam) dualar, vəsiyyətlər, məktublar, qısa kəlamlardan seçilmiş, Seyid Rəzi (rizvanullahi əleyh) tərəfindən təqribən hicri-qəməri ili ilə 1031-ci il öncə toplanmışdır.

İnkar edilməz məsələ budur ki, söz yaradıcısı olan Həzrət Əli (əleyhissalam) çoxlu xütbələr inşa etmiş, müxtəlif münasibətlərə uyğun olaraq çox saylı qısa hikmətli kəlamlar ondan eşidilmişdir. Həmçinin xüsusilə xəlifəlik dövründə xeyli məktub yazmışdır. Müsəlman camaatı o həzrətin əsərlərini diqqətlə layiq tərzdə qoruyub, qeydiyyatdan keçirib saxlamışdır.

Seyid Rəzidən (rəh.) təqribən üç yüz il (hicri-qəməri tarixi ilə üçüncü əsrin axırları, dördüncü əsrin əvvəli)² öncə yaşayan Məs'udi «Murucuz-zəhəb» kitabının ikinci cildində, «Fizikri ləm'in min kəlamihı və əxbarihı və zuhdihı»³ başlığı ilə yazır: «Xalqın Həzrət Əlidən (əleyhissalam) müxtəlif çeşidlərdə hifz etdiyi⁴ xütbələrin sayı 480-dan bir qədər çoxdur. Həzrət (əleyhissalam) o xütbələri bədahətən, hazırlıq olmadan, bir yerə qeyd etmədən buyurur, onlar da o kəlamları qoruyur, yaşayışlarında ondan yararlanırdılar.»

Məs'udi kimi təcrübəli tədqiqatçı bir alimin şəhadət verməsi Həzrət Əlinin (əleyhissalam) xütbələrinin nə qədər çox olmasını çatdırır. «Nəhcül-bəlağə» kitabında yalnız 239 bölmə «xütbə» adı ilə nəql olunmuşdur; bir halda ki, Məs'udi onların 480-dan bir qədər çox olduğunu vurğulayır, əlavə olaraq müxtəlif təbəqələrin Mövla Əlinin (əleyhissalam) buyruqlarını qoruyub hifz etməkdə vurğunluq və çalışmalarını qeyd etmişdir.

Seyid Rəzi və «Nəhcül-bəlağə»

Seyid Rəzi şəxsən Həzrət Əlinin (əleyhissalam) kəlamlarına məftun olanlardan idi. O ədib, şair və söz ustası olan bir insan idi. Onunla bir əsrdə yaşayan Səaləbi, onun haqqında yazır: «O, əsrin ən heyvətli insanı, İraqın ən şərəfətli seyidlərindəndir. Əsil-nəsəbindən əlavə, gözəl ədəb və kamil fəzilətə çulğalanmış idi. Əbu Talib övladları arasında görkəmli şairlərin çox olmasına baxmayaraq onların şairlərinin hamısından üstünü idi.» Bütün Qüreyşdə bu səviyyəyə çatmış şairin olmadığını desəm, heç də yanılmamışam.⁵

Seyid Rəzi ədəbiyyata, xüsusilə Həzrət Əlinin (əleyhissalam) kəlamlarına məftun olması səbəbinə fəsaḥət, bəlağət və ədəbiyyat baxımından Mövla Əlinin (əleyhissalam) kəlamlarına nəzər etmiş, elə buna görə də onların seçimində bu səciyyəni, yə'ni

¹ Təqvalı, pəhrizkar insanlar.

² Miladi 12-ci əsrin əvvəli

³ "في ذكر لمع من كلامه و أخباره و زهده" Onun (Həzrət Əli əleyhissalamın) kəlamlarının, xəbərlərinin və zəhdünün parlaq xatirəsində

⁴ Mənə, Məs'udinin bu deyilişlə kitab mətnində hifz olunub qorunması ya xalqın onları əzbərləməsi və yaxud hər ikisinin nəzərdə tutulması məlum deyil

⁵ Əbduhunun Nəhcül-bəlağə şərhinə ön sözü

bəlağət cəhətindən özünə məxsus üstünlüyə malik olan, diqqətini daha çox cəlb edəcək bölmələri nəzərə alınmışdır. Buna görə seçmiş olduğu toplumu «Nəhcül-bəlağə» adlandırmış, onların sənəd və qaynaqlarına əhəmiyyət verməmişdir. Tənha az sayda, xüsusi münasibətlə əlaqədar olaraq məktub və ya xütbənin yazılmış olduğu kitabdan ad aparır.

Tarix və ya hədis toplusunda sənəd və qaynaq aydınlaşmalıdır. Əks təqdirdə isə e'tibarsızdır. Amma ədəbi əsərin qiyməti onun şirinliyi, gözəlliyi və lətafətindədir. Eyni zamanda Seyid Rəzinin bu şərəfətli əsərin tarixi və sair dəyərlərindən qəflət etməsi, tənha onun ədəbi dəyərinə üz tutmasını demək olmaz.

Xoşbəxtlikdən sonrakı əsrlərdə bir sıra adamlar «Nəhcül-bəlağənin» sənəd və qaynaqlarını toplamağa başlamışlar.

Dəyərli tədqiqatçı, İraqın şiə alimlərindən, Məhəmməd Baqir Məhmudi tərəfindən hazırlanmaqda olan «Nəhcül-Səadət fi müstədrəki «Nəhcül-bəlağə» adlı kitab onların ən geniş və əhatəlisidir.

Bu qiymətli kitabda Həzrət Əlinin (əleyhissalam) xütbələri, əmirləri, məktubları, vəsiyyətləri, duaları və qısa kəlamları toplanmışdır. Bildiyimə görə qısa kəlamların bir qismindən başqa tamam sənəd və qaynaqlar ələ gəlmişdir.

Hal-hazırda bu kitabın dörd cildi çap olaraq yayılmışdır.

Deyiləsi söz budur ki, Həzrət Əli (əleyhissalam) kəlamlarının məcmuəsinin hazırlanması işi Seyid Rəziyə inhisarlaşmır. Bu zəminədə başqaları da müxtəlif adlarda kitablar yazmışlar. Onların ən tanınmışı, tədqiqatçı Camaləddin Xonsarinin fars dilinə şərh etdiyi və son zamanlarda fəzilətli və dəyərli tədqiqatçı Mir Cəlaləddin Mühəddis Urməvinin təlaşi ilə Tehran universiteti tərəfindən çap olunan Amudinin «Əl-ğürəru vəd-durər» kitabıdır. Qahirə universitetinin elmlər fakültəsinin müdiri Əli Əli-cüdi «Əliyyubnu Əbu-Talib, şiruhu və hikəmuhu» kitabının müqəddiməsində, aşağıda gələcək tərtiblə; bəziləri əlyazma şəkilində qalmış hələ də çap olmayan bu məcmuədən bir neçə kitab və nüsxədən¹ ad aparmışdır:

1- «Əl-Xutət» kitabının müəllifi Qüzainin topladığı «Dəsturu Məalimil-Hikəm».

2- «Nəsrul-Ləyali». Bu kitab rusiyalı şərqşünas tərəfindən tərcümə edilərək yayılmışdır.

3- «Hikəmu-Səyyidina Əli (əleyhissalam)», əlyazması «Darul-Kutubil-Misriyyə»dədir.

İki üstünlük

Əmirül-möminin Əlinin (əleyhissalam) kəlamları daim iki üstünlüyə malik olub, onunla tanınmışdır. Bunlardan biri fəsaḥət və bəlağət, o biri isə neçə cəhətli olması, bu günkü təbirlə desək neçə yönümlü olmasıdır.

Bu iki üstünlükdən hər biri ayrı-ayrılıqda Həzrət Əlinin (əleyhissalam) kəlamlarının çox qiymətli olmasına yetərlidir. Lakin onların birlikdə olması, yə'ni bir sözün müxtəlif və bəzi vaxt zidd yer və yollarda işlənməsi eyni halda öz fəsaḥət və bəlağətini tam surətdə qoruması Həzrət Əlinin (əleyhissalam) kəlamlarını möcüzə həddinə yaxınlaşdırmışdır. Elə buna görə də Həzrət Əlinin (əleyhissalam) kəlamları yarananların

¹ Yazılı bir şeyin surətlərindən hər biri (əlyazmasının ya da mətbu əsərinin ayrıca surəti).